

Populizm w wyborach prezydenckich w Rosji w 2018 r. na przykładzie programu wyborczego Pawła Grudinina, Władimira Żyrinowskiego i Kseni Sobczak

Marek Ilnicki

Publiczne oskarżenia o populizm i używanie terminu „populizm” w celu dyskredytacji swoich oponentów politycznych stały się w ostatnim dziesięcioleciu rozpowszechnionym zjawiskiem w Europie. Zazwyczaj politolodzy łączą wzrost populizmu z pojawieniem się nowych prawicowych i narodowo-konserwatywnych sił politycznych, które umiejętnie manipulują nastrojami eurosceptycznymi i krytycznym stosunkiem znacznej części wyborców wobec europejskich instytucji publicznych¹. Prezydencka kampania wyborcza w Stanach Zjednoczonych w 2016 r. również charakteryzowała się retoryką populistyczną kandydatów na prezydenta, a zwycięstwo wyborcze Donalda Trumpa jego oponenti tłumaczą właśnie jego nieskrywanym populizmem².

Z tych powodów zauważalny jest wzrost zainteresowania populizmem jako zjawiskiem życia politycznego ze strony badaczy. Proponowane są różne wyjaśnienia dotyczące rozprzestrzeniania się populizmu we współczesnym świecie, od najbardziej ogólnych i podstawowych, po zupełnie odosobnione i koniunkturalne.

Koncepcje populizmu

Wielu autorów uważa, że wzrost populizmu jest zjawiskiem systemowym, spowodowanym głębokimi, ewolucyjnymi przemianami systemów politycznych, a przede wszystkim zmianą kanałów i środków komunikacji politycznej. W miarę rozwoju społeczeństwa informacyjnego wraz z bezprecedensową dostępnością wszelkich informacji społeczno-politycznych przez dogodne kanały komunikacji masowej zmniejsza się rola tradycyjnych instytucji politycznych, znikają bariery instytucjonalne w rozpowszechnianiu informacji, rozmywa się odpowiedzialność

¹ Zob.: A. Moroska, *Prawicowy populizm a eurosceptycyzm (na przykładzie Listy Pima Fortuyna w Holandii i Ligi Polskich Rodzin w Polsce)*, Wrocław 2010.

² F. Wilkinson, *Why Donald Trump Really Is a Populist*, The Bloomberg, 16.02.2017, <https://www.bloomberg.com/view/articles/2017-02-16/why-donald-trump-really-is-a-populist> [dostęp: 23.06.2018].

polityków za własne słowa i czyny³. Konsumpcjonizm przejawia się w politycznej sferze życia społecznego w postaci bierności politycznej. Wyborcy podchodzą do głosowania niczym do zakupu towarów i usług, postrzegając swoje prawa polityczne jako rodzaj praw konsumenckich⁴. Biorąc pod uwagę irracjonalność współczesnego konsumpcjonizmu – czy to demonstracyjnego, czy wynikającego z zajmowanej pozycji – kiedy to nabywca nie jest skłonny do racjonalnej analizy właściwości konsumpcyjnych kupowanych towarów, decyzja wyborcza również kształtuje się pod wpływem czynników irracjonalnych, a wyborca nie jest gotowy do krytycznego analizowania programów wyborczych polityków, oddając swój głos na status, emocje czy nastroje⁵.

Zdaniem niektórych politologów populizm stanowi złożone i wielowymiarowe zjawisko, którego nie można w pełni uogólnić. Populizm jest związany z kulturą polityczną i w każdym kraju posiada odrębne nacechowanie kulturowe, niepozwalające wiarygodnie określić prawidłowości szerzenia się populizmu na świecie. Podejście to powinno być oceniane jako skrajnie relatywistyczne, blokujące rozwój uniwersalnych teorii i koncepcji w politologii. W podobny sposób przeciwnicy teorii demokracji wśród politologów, zazwyczaj służący interesom reżimów niedemokratycznych, przekonują, że istota ustroju politycznego jest z góry określona przez kulturę polityczną i stanowi specyfikę każdego kraju, co czyni klasyfikację ustrojów bezsensowną, podobnie jak szufladkowanie ustrojów politycznych w poszczególnych krajach zgodnie z tą klasyfikacją.

Jednocześnie oczywista i niezaprzeczalna jest wyjątkowo ważna rola populizmu w legitymizacji wielu reżimów autorytarnych. Populistyczna demagogia Mu'amara al-Kaddafiego w Libii, Hugo Chaveza w Wenezueli, Aleksandra Łukaszenki na Białorusi posłużyła do legitymizacji ich reżimów autorytarnych. Reżim autorytarny Władimira Putina nie jest tu wyjątkiem. Są podstawy, by sądzić, że populizm współczesnych reżimów autorytarnych jest szczególnym zjawiskiem z własnymi, specyficznymi czynnikami, które mogą być zbieżne lub pozostawać całkowicie niezależne od okoliczności wzrostu populizmu na świecie. Z pewnością populizm w autorytarnych reżimach politycznych odgrywa zupełnie inną rolę w porównaniu do demokratycznych ustrojów politycznych.

Wielu europejskich politologów łączy wzrost populizmu z osłabieniem demokratycznych instytucji politycznych, z problemem „deficytu demokracji”⁶. Jednocześnie jest zupełnie oczywiste, że w reżimach autorytarnych, przejściowych i „hybrydowych” populizm staje się hamulcem procesu demokratyzacji systemu politycznego.

Obecnie pojęcie „populizm” w publicystyce i w powszechnej świadomości służy za „etykieta”, oznaczającą manipulację polityczną, demagogię⁷. Konieczne jest

³ Zob.: D. Acemoglu et al., *A Political Theory of Populism*, Cambridge 2010.

⁴ Z. Bauman, *Work, consumerism and the new poor*, Philadelphia 1998, s. 83.

⁵ Tamże, s. 84.

⁶ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, nr 39(4), s. 552.

⁷ B. Moffitt, S. Tormey, *Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style*, „Political Studies” 2014, nr 62(2), s. 385.

jednak rozróżnienie pojęć „demagogia” i „populizm”. Demagogię obserwuje się w różnych sferach ludzkiej działalności, ma ona szeroki zakres zastosowań. Demagogia jest pierwotna w stosunku do populizmu. To ostatnie pojęcie ma węższe i bardziej szczegółowe znaczenie, ponieważ jest bezpośrednio związane z komunikacją polityczną w kontekście walki o przejęcie i utrzymanie władzy politycznej. Populizm nie sprowadza się wyłącznie do demagogii, podobnie jak demagogia nie jest tożsama z populizmem. Z demagogią mamy do czynienia zarówno w polityce, nauce, sztuce, jak i w życiu codziennym, natomiast populizm odnosi się do zjawisk politycznych. Populizm jako praktyka polityczna polega na zdobywaniu popularności przy pomocy demagogii społecznej, na przeciąganiu mas na swoją stronę przez demagogiczne środki i metody⁸.

Wśród badaczy polityki brak jest spójnego rozumienia populizmu jako zjawiska politycznego. Argentyński politolog Ernesto Laclau uważa, że populizm to nie tylko nieodpowiedzialne wypowiedzi polityków, ale także pewien sposób budowania stosunków politycznych. Populizm pojawia się na skutek niezaspokojonych potrzeb narodu⁹. Zygmunt Bauman, polski socjolog i filozof, określa natomiast istotę populizmu jako dążenie do zaproponowania nierealnego rozwiązania zupełnie realnych problemów¹⁰.

Badająca populizm Margaret Canovan uważa, że pojęcie to „w zależności od kontekstu może odnosić się do wielu różnych zjawisk”¹¹. Nieokreśloność i wieloznaczność badanego zjawiska podkreślali także autorzy klasycznych koncepcji populizmu, którzy skłonni byli szczególnie uwypuklać personalizm i irracjonalizm populizmu: „Centrum ideologii populistycznej nie stanowi gospodarka, polityka, nawet nie społeczeństwo. Jej jądrem jest osoba, przede wszystkim w swoim wymiarze moralnym”¹². Podobne definicje populizmu mają zastosowanie wobec autorytarnych, spersonalizowanych reżimów, do których należy reżim Putina.

Badanie populizmu we współczesnej Rosji napotyka wiele problemów. Czy populizm stanowi tradycję rosyjskiego systemu politycznego, czy jest to nowe zjawisko charakteryzujące autorytarne rządy prezydenta Putina w XXI wieku? W jakim stopniu populizm wynika z istoty rosyjskiego ustroju politycznego? W jakich okresach rozwoju rosyjskiego systemu politycznego przywódcy polityczni uciekali się do populistycznej demagogii: kiedy reżim był uważany za „przejściowy” (od sowieckiego totalitaryzmu do demokracji), „hybrydowy” czy autorytarny, związane ze wzmocnieniem jednoosobowych rządów Władimira Putina, poczynając od 2004 roku? Czy populizm charakteryzuje wyłącznie ustrój autorytarny, czy również rosyjską opozycję?

⁸ Zob.: M. Marczewska-Rytko, *Populizm – teoria i praktyka polityczna*, Lublin 1995.

⁹ Zob.: E. Laclau, *On Populist Reason*, London 2005, s. 28.

¹⁰ Zob.: Z. Bauman, *Retrotopia: Jak rządzi nami przeszłość*, Warszawa 2018.

¹¹ M. Canovan, *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*, „Political Studies” 1999, nr 47(1), s. 5.

¹² *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, red. G. Ionescu, E. Gellner, Weidenfeld, London 1969, s. 159.

Osobny problem stanowi klasyfikacja rosyjskiego populizmu. W niniejszym artykule przyjęto podział na cztery typy populizmu: lewicowy, prawicowo-liberalny, nacjonalistyczny i narodowo-konserwatywny. Podział ten jest bardzo umowny, ponieważ rosyjscy populiści używają dowolnych sloganów, nawet ideologicznie sprzecznych, próbując objąć jak najszersze grupy elektoratu.

Najbardziej wyraziście przejawia się populizm podczas kampanii prezydenckiej. Niewątpliwie interesującym zjawiskiem jest populizm kandydatów opozycji. Oczywiście rosyjskie wybory prezydenckie w 2018 r. nie były ani demokratyczne, ani oparte na rzeczywistej konkurencji. Kandydaci nie mieli żadnej szansy nie tylko na wygraną w wyborach, ale nawet na drugą turę¹³, czyli na taką sytuację, w której główny kandydat Władimir Putin zdobywa mniej niż absolutną większość głosów (50% wyborców + jeden głos). Do udziału w wyborach zostali dopuszczeni wyłącznie „wygodni” dla Putina kandydaci i tylko po to, aby stworzyć pozory możliwości wyboru i zwiększyć frekwencję wyborczą. Można wśród nich wyróżnić trzy kategorie polityków, które częściowo pokrywają się ze sobą:

- 1) kandydaci „marionetkowi” reprezentujący parlamentarną „opozycję systemową” (np. Paweł Grudinin, Władimir Żyrinowski, Boris Titow);
- 2) wyjątkowo niepopularni kandydaci opozycyjni o znikomym poziomie poparcia wyborczego i bardzo złych notowaniach, co gwarantuje ich porażkę w wyborach, nawet w sytuacji drastycznych zmian preferencji wyborczych Rosjan (np. Grigorij Jawlinski, Ksenia Sobczak);
- 3) jawni „spoilerzy”, wystawieni przez reżim w celu rozbitcia elektoratu najbardziej popularnych kandydatów w przypadku, gdyby ci ostatni wymknęli się spod kontroli Kremla (np. Siergiej Baburin, Maksim Surajkin).

Wyniki wyborów prezydenckich okazały się zasadniczo zbieżne z prognozami socjologów (tabela 1).

Tab. 1. Wyniki wyborów prezydenckich w Federacji Rosyjskiej

Miejsce	Kandydat	Głosy	%
1.	Putin, Władimir Władimirowicz	56 430 712	76,69
2.	Grudinin, Paweł Nikołajewicz	8 659 206	11,77
3.	Żyrinowski, Władimir Wolfowicz	4 154 985	5,65
4.	Sobczak, Ksienija Anatoljewna	1 238 031	1,68
5.	Jawlinski, Grigorij Aleksiejewicz	769 644	1,05
6.	Titow, Boris Jurijewicz	556 801	0,76
7.	Surajkin, Maksim Aleksandrowicz	499 342	0,68
8.	Baburin, Siergiej Nikołajewicz	479 013	0,65
	Nieważne karty wyborcze	791 258	1,08

Źródło: *Oficyalnyj sajt Centralnoj izbiratielnoj komissii Rossijskoj Fiedieracyi*, http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&root=1&tvd=100100084849066&vrn=100100084849062&region=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=null&vibid=100100084849066&type=227 [dostęp: 21.06.2018].

¹³ Z.M. Zotowa, *Priedwybornaja programma – osnovnoj riesurs izbiratielnoj kampanii*, <https://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/EUPMG/2011/EUPMG311/Kadikova.pdf> [dostęp: 21.06.2018].

Populizm lewicowy

Do lewicowych partii w Rosji należą: Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej (ros. *Kommunističeskaja Partija Rossijskoj Fiedieracyi* – KPRF), Komuniści Rosji (ros. *Kommunisty Rossii*), Komunistyczna Partia Sprawiedliwości Społecznej (ros. *Kommunističeskaja Partija Socyjalnoj Sprawiedliwosti*), Patrioci Rosji (ros. *Patrioty Rossii*), Sprawiedliwa Rosja (ros. *Sprawiedliwaja Rossija*) i kilka innych mniejszych ugrupowań. W wyborach prezydenckich 2018 r. kandydatami sił lewicowych byli: Paweł Grudinin wystawiony przez ruch Lewy Front (ros. *Liewyj Front* i KPRF) i nieznanymi szerszym kręgom wyborców „spoiler”, Maksim Surajkin (przewodniczący partii Komuniści Rosji).

Podczas swojej kampanii prezydenckiej Grudinin ostro krytykował rząd, obecny system podatkowy, system wsparcia rolnictwa i całego sektora prywatnego, podnosił kwestie przepaści między bogatymi i biednymi w Rosji, a także niskiej wydajności rosyjskiej gospodarki¹⁴.

Grudinin przedstawiał ekonomiczny i społeczny model rozwoju Finlandii i Szwecji jako wzór do naśladowania, uważając za możliwe połączenie socjalizmu w stylu sowieckim z własnością prywatną i gospodarką rynkową. Za to został oskarżony o populizm przez swoich współtowarzyszy. Iwan Owsiannikow, przewodniczący Leningradzkiego Obwodowego Zrzeszenia Sił Komunistycznych (ros. *Leningradskoje oblastnoje objedinenije kommunističeskich sił*), zauważył, że program *20 kroków Pawła Grudinina* sprowadza się do zwykłego populizmu, nie ma w nim ani jednego punktu o zabarwieniu socjalistycznym czy też antykapitalistycznym. Większość postulatów społecznych w programie Grudinina sprowadza się do tego, aby przeznaczyć więcej pieniędzy na infrastrukturę, edukację, opiekę zdrowotną, emerytury, co obiecują wszyscy populiści¹⁵. Faktycznie, program *20 kroków Pawła Grudinina* bardziej niż typowy program wyborczy¹⁶ przypomina manifest wzywający do wprowadzenia gospodarki zorientowanej na kwestie socjalne.

Wiele spośród postulatów Grudinina było zbieżnych z hasłami wyborczymi Putina: „niezależna polityka zagraniczna mająca na celu ochronę interesów narodowych Rosji”, „kontrola państwowa nad strategicznie ważnymi gałęziami gospodarki”, „sprawiedliwość społeczna”, „Krym jako niezaprzeczalna część Rosji”. Pojawiło się niebezpieczeństwo reorientacji części elektoratu Putina na Grudinina. W celu zapobieżenia wzrostowi poparcia wyborczego dla lewicowego kandydata do wyścigu wyborczego włączył się „spoiler”, Maksim Surajkin, który przedstawiał się jako „prawdziwy komunista”, w odróżnieniu od „prztegowanego Kremła” – biznesmena Grudinina.

¹⁴ *Kandydat w prezydenty Paweł Grudinin*, <http://agro-max.ru/novosti/kandidat-v-prezidenty-pavel-grudinin/> [dostęp: 21.06.2018].

¹⁵ M. Blinow, *Grudinin – populist: Owsiannikow raskritikował programu kandydata w prezydenty ot KPRF*, <https://newinform.com/105275-grudinin-populist-ovsyannikov-raskritikoval-programmu-kandidata-v-prezidenty-ot-kprf> [dostęp: 21.06.2018].

¹⁶ *Paweł Grudinin i jego 20 szagów k nowoj żyzni*, <http://president-rf.ru/page/pavel-grudinin-i-ego-20-shagov-k-novoj-zhizni> [dostęp: 22.06.2018].

Program wyborczy kandydata z ramienia KPRF i „Lewego Frontu” można w skrócie przedstawić w formie tabeli (tabela 2).

Tab. 2. Główne założenia programu Pawła Grudinina

Sfera realizacji	Treść
Gospodarcza	Nacjonalizacja strategicznych gałęzi gospodarki; monopol państwowy na spirytus; wycofanie rezerw złota i waluty z zobowiązań dłużnych i amerykańskich papierów wartościowych w celu stymulowania rozwoju sektora przemysłowego i nauki; wystąpienie z WTO; ograniczenia dla kapitału zagranicznego na rosyjskich rynkach; obniżenie oprocentowania bankowego; długoterminowe i tanie kredyty; kontrola cen i stawek, ich obniżenie; likwidacja podatku VAT; progresywna skala podatku dochodowego; zniesienie podatku od pojazdów; ograniczenia dotyczące wyprowadzania kapitału za granicę; wsparcie dla małego i średniego biznesu, przedsiębiorstw narodowych i zbiorowych. Cel: zmiana modelu gospodarki: od kapitalizmu oligarchicznego do państwa socjalnego.
Polityczna	Uproszczenie referendów; rozszerzenie uprawnień parlamentu (kontrola decyzji prezydenckich); powołanie Najwyższej Rady Państwa z prawem do zawetowania wszelkich decyzji; ograniczenie kadencji prezydenckich do dwóch; rząd podległy parlamentowi; wzmocnienie kontroli nad Bankiem Centralnym; zwiększenie uprawnień Izby Obrachunkowej.
Spoleczna	Demografia: utrzymanie wieku emerytalnego; mieszkalnictwo: gwarancja mieszkania dla młodych rodzin (raty, hipoteka 3–4%); likwidacja zniszczonych, niesprawnych lokali; zdrowie: wydatki w wysokości co najmniej 7% PKB; bezpłatne wszystkie świadczenia medyczne; zapewnienie zatrudnienia młodzieży (gwarancja pierwszej pracy); programy przekwalifikowania i doksztalcania; minimalne wynagrodzenie: 25–30 tys. rubli; gwarancja miejsca w przedszkolu; świadczenia dla dzieci do trzeciego roku życia; emerytura – 50% wysokości pensji, zniesienie zaniżonych współczynników wyliczania emerytur wojskowych.
Humanitarna	Kultura: wsparcie muzeów, teatrów, bibliotek; edukacja: bezpłatna oświata na poziomie średnim i wyższym; normatywy finansowania nauki, kultury, edukacji – po 7% PKB dla każdej z tych sfer.
Polityka zagraniczna	Realizacja polityki zagranicznej na zasadach wzajemnego poszanowania krajów i narodów, działanie na rzecz „dobrowolnego odrodzenia” Związku Radzieckiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: 20 szagow Pawła Grudinina. *Kandidat w priezidenty Ros-sii obraszczajetsia k kazdomu*, <https://kprf.ru/activity/elections/171941.html> [dostęp: 22.06.2018].

Grudinin wielokrotnie podkreślał, że jeśli zostanie wybrany na prezydenta, jego priorytetem będzie dobrobyt szerokich mas ludności, a nie garstki oligarchów, interesy prostego człowieka, a nie grabieże dokonywane przez „tłuste kocury”¹⁷. W tym

¹⁷ Tamże.

celu niezbędny jest ostry zwrot od kapitalizmu oligarchicznego w stronę państwa socjalnego. „Bogactwo Rosji, jej naturalne, przemysłowe i finansowe zasoby zaczną służyć narodowi. Znacjonalizujemy strategicznie ważne, napędzające system gałęzie przemysłu, elektroenergetykę, koleje, systemy komunikacyjne, wiodące banki. Państwo odzyska monopol na produkcję i sprzedaż hurtową alkoholu etylowego. Da to impuls rozwojowy i przyniesie skarbowi państwa tryliony rubli rocznie; pozwoli stworzyć budżet rozwoju w miejsce budżetu zubożenia i degradacji”¹⁸. Jednakże brak możliwości realizacji powyższej deklaracji polega na tym, że oddać na rzecz narodu kapitał finansowy można jedynie wtedy, gdy nie jest on prywatny.

Inną cechą populizmu omawianego polityka jest także brak konkretnych sposobów realizacji jego postulatów. Paweł Grudinin żądał na przykład przywrócenia rosyjskiej suwerenności gospodarczej. Jednak nie sprecyzował, jak to zrobić. Przez 25 lat budowano gospodarkę zorientowaną na inwestycje zagraniczne, a teraz proponuje się jej natychmiastowe odrzucenie, nie precyzując, co i jak stworzyć w zamian.

Populistycznego polityka charakteryzuje używanie prostego słownictwa, uproszczonych konstrukcji logicznych, aby wszystko, co mówi, było zrozumiałe dla „prostego człowieka”¹⁹. Widać to wyraźnie w przemówieniach Grudinina, np. „Na stosie rządu leży kilka trylionów rubli”, „Trumna nie ma kieszeni. Po co nabijać pieniędzmi kieszenie, jeśli tak naprawdę powinieneś inwestować je w ziemię i w ludzi, którzy żyją dookoła ciebie?”²⁰. Głównym sposobem wpływania na rozmówcę jest odwoływanie się do faktów. W swoich przemówieniach kandydat komunistów popisuje się znajomością wysokości emerytury minimalnej w Grecji, dokładnej liczby kandydatów na prezydenta, a nawet wymiarów drzwi w akademiku. Kreuje to wizerunek polityka świetnie zorientowanego w najróżniejszych aspektach życia społecznego.

W sferze gospodarczej Grudinin zamierzał znacjonalizować niektóre gałęzie przemysłu czy, jak sam powiedział, „podstawowe gałęzie gospodarki”. Chodziło o firmy wydobywające ropę i gaz, przedsiębiorstwa hutnicze, lotnictwo i przemysł ciężki. Jednocześnie nie wspominał, na jakich warunkach będzie dokonywana nacjonalizacja. Jeśli planował odbieranie przedsiębiorstw ich właścicielom bez rekompensat, to takie działania stanowią *de facto* grabież, która mogłaby skutkować wojną domową. Jeśli kandydat z ramienia KPRF chciał natomiast „nacjonalizować” wspomniane sektory gospodarki przez ich zakup po uczciwej cenie rynkowej, to niejasne pozostaje, skąd w budżecie miałyby się znaleźć tak astronomiczne sumy.

Propozycje Grudinina dotyczące „modernizacji” gospodarki komunalno-mieszkaniowej zostały skrytykowane i nazwane populistycznymi przez eksperta Izby Społecznej obwodu kirowskiego, członka Stowarzyszenia Adwokatów Rosji

¹⁸ 20 szagow Pawła Grudinina. Kandidat w priezidienty Rossii obraszczajetsia k každomu, Oficjalnyj sajt KPRF, <https://kprf.ru/activity/elections/171941.html> [dostęp: 22.06.2018].

¹⁹ Zob.: G.I. Awcynowa, *Populizm kak političeskaja tiechnologija*, w: *Wremia bolszych pieriemien: politika i politiki materiały Wsierossijskoj naucznoj konfieriencyi RAPN*, red. O.W. Gaman-Gołutwina, L.W. Smorgunow, L.N. Timofiejewa, Moskwa 2017.

²⁰ Paweł Grudinin..., op. cit.

– Andrieja Worobjowa. Zdaniem eksperta obowiązujące ustawodawstwo stanowi wystarczającą bazę, pozwalającą efektywnie regulować ten sektor gospodarki²¹.

Kandydat z ramienia partii komunistycznej zasłynął także kontrowersyjnymi wypowiedziami, w tym również na temat europejskich sankcji, gospodarki i państwowego wsparcia dla przedsiębiorstw rolnych. Był zdania, że te gospodarstwa rolne, które otrzymują pomoc finansową od państwa, w rzeczywistości wyprowadzają pieniądze na zagraniczne konta w rajach podatkowych. Równocześnie Grudinin opowiadał się za dotowaniem przez państwo rolnictwa, nie proponując, w jaki sposób powstrzymać „ucieczkę kapitału” z Rosji, ani nawet nie tłumacząc takiego postępowania rodaków faktem, że obawiają się oni o swoją własność w Rosji²². Ale jego postulaty dotyczące nacjonalizacji nie uspokoją, a wręcz przeciwnie – przestraszą właścicieli jeszcze bardziej, co skłoni ich do jeszcze aktywniejszego i szybszego wyprowadzania kapitału do tzw. rajów podatkowych.

Program Grudinina jest populistyczny także z powodu swojej nierealności. Dla przykładu, tylko aby podnieść płacę minimalną do poziomu 25 tys. rubli miesięcznie z obecnego poziomu (11 163 ruble), trzeba dodatkowo ściągnąć albo dodrukować ponad 5 trylionów rubli (ponad 68 mld euro). Dodatkowa emisja rubla nieuchronnie doprowadzi do skokowego wzrostu inflacji i deprecjacji tych wynagrodzeń.

Jako nowa twarz Paweł Grudinin wzbudził zainteresowanie wśród rosyjskich wyborców, którzy zmęczeni się niezmiennym trwaniem Putina i jego marionetkowej opozycji. Z nową osobą wiązano nadzieje na zmiany. Populizm kampanii Grudinina był jednoznacznie ukierunkowany na wizję przeszłości, eksploatował nostalgię za Związkiem Radzieckim²³. Na plakatach i publikowanych w Internecie wizerunkach kandydat kreował się przede wszystkim na radzieckiego kierownika gospodarczego, dyrektora „sowchozu im. Lenina”, a także czasem na nowego Stalina. Nawet wąsy kandydata KPRF porównywano do wąsów Stalina. Słaba strona tych zabiegów przejawiała się w fakcie, że autorzy plakatów wyraźnie nie zastanawiali się, jakie wrażenie taka agitacja robi na ludziach, którzy nie podzielają jednoznacznie pozytywnego spojrzenia na radziecką przeszłość, w tym również na tych o poglądach lewicowych.

Odniesienie do radzieckiej przeszłości miało zastąpić konkretny program działania i sensowną dyskusję na temat aktualnych problemów społecznych. Takie posunięcie miało również na celu konsolidację lub przynajmniej zatrzymanie części tradycyjnego komunistycznego elektoratu, zdezorientowanego przez wysunięcie kandydatury przedsiębiorcy, czyli kapitalisty, z ramienia partii komunistycznej.

²¹ A. Gromow, *Słowo nie worobiej: spornyje cytaty kommunisty-oligarha Grudinina*, http://vashinovosty.mediasalt.ru/slovo_ne_vorobey_spornyje_cytaty_kommunistyoligarha_grudinina_infografika [dostęp: 23.06.2018].

²² M. Blinow, *Grudinin – populist: Ovsyannikov raskritikoval programu kandydata w priezidenty ot KPRF*, <https://newinform.com/105275-grudinin-populist-ovsyannikov-raskritikoval-programmu-kandidata-v-prezidenty-ot-kprf> [dostęp: 21.06.2018].

²³ *Kandidat w priezidenty Paweł Grudinin. Izwiestnist' Pawła Grudinina i odnoszenije k politiku*, <http://fom.ru/Politika/13919> [dostęp: 23.06.2018].

Z takiego punktu widzenia lewicowy populizm Grudinina opierał się na udanych komercyjnych zabiegach reklamowych, wykorzystujących symbole radzieckiej przeszłości i łatwo rozpoznawalne pozytywne przykłady radzieckich plakatów²⁴. Przykładem takiej komercyjnej reklamy mogą być slogany: „ten sam smak”, „wykonano według radzieckiego GOST-u” (standard państwowy), „jak za dawnych, dobrych czasów radzieckich”. Takie populistyczne praktyki oddziałują na liczne grupy starszych wyborców, którzy odczuwają nostalgię za radziecką przeszłością i są skłonni do paternalizmu: „wtedy to dopiero była kontrola”, „wtedy takie rzeczy były nie do pomyślenia”, „wtedy państwo wszystko zapewniało”. Pewne kręgi młodzieży, podatne na „egzotykę historyczną”, również stały się grupą docelową podobnych technologii wyborczych, ponieważ wytworzyła się u nich idealistyczna i zmitologizowana wizja ZSRR, niepoparta osobistym, negatywnym doświadczeniem życia w reżimie komunistycznym. Tego rodzaju masowe przeświadczenia i skorelowane z nimi argumenty nie są istotnie związane z bieżącą sytuacją i problemami. Najczęściej mają one charakter ogólnych deklaracji, których funkcją jest mobilizacja zwolenników lub podtrzymanie, zachowanie słabnącej tożsamości zbiorowej, a nie praktyczne rozwiązanie palących problemów²⁵.

Zwolennicy komunistów pozycjonowali Grudinina jako „dyrektora sowchozu”, „czerwonego dyrektora”, „przedstawiciela radzieckiego korpusu dyrektorskiego”. Na przykład badania opinii społecznej fundacji „Opinia Społeczna” (ros. *Fond Obščestwiennoje Mnenije – FOM*) z 17 stycznia 2018 r. pokazały, że najczęstszym skojarzeniem wyborców z osobą Pawła Grudinina jest „dyrektor sowchozu imienia Lenina”²⁶. W rzeczywistości firma jest spółką akcyjną, czyli typowym przedsiębiorstwem kapitalistycznym z pakietem kontrolnym akcji będącym w posiadaniu Grudinina, a „sowchoz im. Lenina” jest jego nazwą, niemającą żadnego związku z radzieckimi gospodarstwami (sowchozami) i ich statusem prawnym. W ten sposób większość zwolenników Grudinina uległa prostej manipulacji. Jest to swoista reakcja karmionej mitami i zdezorientowanej świadomości politycznej, której posiadacze, rozczarowani jednym mitem, natychmiast szukają innego, któremu mogą ulec.

Ten nieskrywany populizm lewicowego kandydata można uzasadnić jego brakiem poczucia odpowiedzialności. Przekonany o swojej porażce w wyborach Grudinin rozumie, że nie będzie musiał spełniać złożonych obietnic. Natomiast brak poczucia odpowiedzialności jest charakterystyczny dla wszystkich kandydatów na prezydenta, włączając Putina, który nie zrealizował swoich obietnic wyborczych, złożonych w 2012 r. Brak odpowiedzialności nieusuwalnego prezydenta zachęca do jeszcze bardziej nieodpowiedzialnego populizmu jego marionetkowych konkurentów²⁷.

²⁴ L.G. Fiszman, *Populizm – eto nadolgo*, „Polis. Politiceskije issledowanija” 2017, nr 3, s. 58.

²⁵ O.A. Tołpygina, *Politiceskije partii „w poiskach smysla”*: *spieczyfika ideologiczeskogo wzaimodiejstwija partii s izbiratelami*, „Politiceskaja nauka” 2017, nr 1, s. 207.

²⁶ *Kandidat w priezidienty Pawiel Grudinin. Izwiestnost’ Pawła Grudinina i odnoszenije k poplitiku*, <http://fom.ru/Politika/13919> [dostęp: 23.06.2018].

²⁷ I.G. Szablinskij, *Niekotoryje aspekty politiceskoj otwietstwiennosti, Problemnyj analiz i gosudarstwiennno-uprawlenczeskoje projektirowanije*, „Politiceskaja nauka” 2013, nr 3, s. 74.

Populizm prawicowo-liberalny

Ideologia liberalizmu w Rosji została w dużej mierze zdyskredytowana przez nieudane reformy lat 90. XX w. W okresie rządów Putina, poczynając od 2000 r., propaganda państwowa aktywnie wspierała dyskredytację liberalizmu i marginalizację liberałów. Od końca XX w. prawicowo-liberalny segment rosyjskich polityków od sukcesów wyborczych programów politycznych z lat 90. XX w. ewoluował w kierunku marginalizacji i głębokiego kryzysu ideologicznego²⁸.

W latach 1993–1999 pierwsze partie prawicowo-liberalne w poradzieckiej Rosji stały się nowym zjawiskiem w procesie politycznym, wyrażając w swoich programach całe spektrum potrzeb liberalnie zorientowanej części rosyjskiego społeczeństwa. Znalazło to odzwierciedlenie w wynikach pierwszych poradzieckich wyborów do Dumy Państwowej w 1993 r., w następujących statystycznych danych według regionów: Wybór Rosji (ros. *Wybor Rossii*) – 15,51%, blok Jawlinskij – Bołdyriew – Łukin (partia Jabłoko) – 7,86%, Demokratyczna Partia Rosji (ros. *Demokratическая Partija Rossii*) – 5,52%, Nasz Dom – Rosja (ros. *Nasz Dom – Rossija*) – 10%²⁹. W wyborach prezydenckich w 2018 r. trzech kandydatów liberalnych (Ksenia Sobczak, Grigorij Jawlinskij, Boris Titow) uzyskało łącznie ok. 3,5% głosów wyborców³⁰. Jednocześnie należy wziąć pod uwagę, że Grigorij Jawlinskij w ostatniej dekadzie stał się politykiem lewicowo-liberalnym (socjalliberalnym). W praktyce podczas kampanii wyborczej założyciel partii Jabłoko aktywnie wykorzystywał lewicowe hasła i retorykę socjaldemokratyczną³¹.

Jawlinskij przedstawił szczegółowy program działań, nad którym pracował przez wiele lat, regularnie przegrywając z nim wybory prezydenckie. Jego program zawiera wiele odniesień do prawa międzynarodowego i zauważalne jest w nim dążenie do wyciągnięcia Rosji z międzynarodowej izolacji przez poprawę stosunków z Zachodem. W programie aneksja Krymu uznawana jest za rażące naruszenie prawa międzynarodowego, a polityka interwencjonizmu jako katastrofalna dla przyszłości Rosji, nieodpowiedzialna i nieodpowiadająca potencjałowi kraju na arenie międzynarodowej. Z takim programem trudno jest zdobyć szerokie poparcie wyborcze, biorąc pod uwagę fakt, że zdecydowana większość Rosjan (80%) poparła aneksję Krymu.

²⁸ K.D. Wanian, *Gienieziis prawowego populizma: istoriczeskij i idieologiczeskij aspekty*, <https://elibrary.ru/item.asp?id=22876469> [dostęp: 23.06.2018].

²⁹ A.A. Wiłkow, Je.A. Dawydowa, *Politiczeskije miechanizmy wzaimodiejstwija prawoliberalnych partij s własnymi strukturami i obszczestwom w riegonach Rossii*, w: *Prioritetnyje naprawlenija razwitija obrazowania i nauki. Sbornik materialow IV Miedzunarodnoj nauczno-prakticzeskoj konfieriencyi*, red. O.N. Szyrokowa, Czeboksary 2017, s. 27.

³⁰ *Oficjalnyj sajt Centralnoj izbiratelnoj komissii Rossijskoj Fiedieracyi*, http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&root=1&tvd=100100084849066&vrn=100100084849062&region=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=null&vibid=100100084849066&type=227 [dostęp: 23.06.2018].

³¹ *Idieologiczeskije orientiry i programmyje ustanowki*, https://www.yabloko.ru/Elections/2003/History_Yabloko/yabloko_history004.html [dostęp: 23.06.2018].

Program Borisa Titowa całkowicie koncentruje się na transformacji gospodarczej w Rosji, na koniecznych konsekwentnych, stopniowych zmianach bez gwałtownych transformacji i rewolucji. Titow postuluje modernizację gospodarki i innowacyjną ścieżkę rozwoju kraju. Jako podstawowy cel głosi zmianę gospodarki, wszystko inne interpretowane jest jako konsekwencja modernizacji gospodarczej³². Jako pełnomocnik do spraw ochrony praw przedsiębiorców Rosji (rzecznik biznesu) i lojalny wobec Putina polityk otwarcie przyznał, że jego celem nie jest konkurowanie z Putinem ani prawdziwa walka o władzę, ale legitymizacja postulowanego przez niego długofalowego programu rozwoju gospodarczego Rosji (ros. *Strategija rosta*³³). Jego rzeczywistym przeciwnikiem nie jest nieusuwalny, autorytarny przywódca, ale grupa „monetarystów” w rosyjskim rządzie. Tak w Rosji nazywani są zwolennicy twardej polityki monetarnej, odpowiadającej interesom rosyjskiej finansjery, importerów i szeregowych rosyjskich konsumentów, podczas gdy Titow reprezentuje interesy rosyjskich przemysłowców, zainteresowanych protekcjonizmem i państwowym dotowaniem przemysłu. Jego „strategii wzrostu” nie ma sensu analizować, ponieważ bez demokratycznych reform systemu politycznego niemożliwe jest zreformowanie gospodarki: przewyższenie korupcji, zagwarantowanie nienaruszalności własności prywatnej, przyciągnięcie inwestorów, zapewnienie wolności przedsiębiorczości i zagwarantowanie równej konkurencji. Najprawdopodobniej w przypadku korzystnych dla niego wyników głosowania Titow spodziewał się, że po wyborach obejmie fotel premiera³⁴. Jednak jego oczekiwania nie sprawdziły się – premierem pozostał najbliższy przyjaciel Putina, skrajnie niepopularny Dmitrij Miedwiediew.

Prawicowo-liberalny populizm wyraźnie przejawiał się w kampanii wyborczej Kseni Sobczak, córki bezpośredniego przełożonego Putina z lat 1990–1996, pierwszego poradzieckiego mera Petersburga Anatolija Sobczaka. Powszechnie znana Rosjanom jako prowadząca popularne *reality show* „Iwica salonowa” i fotomodelka z kolorowych magazynów – wprowadziła do swojej kampanii elementy zabawy i karnawału. Aby uniknąć oskarżeń, jakoby Kreml używał jej jako spoilera popularnego lidera opozycji Aleksieja Nawalnego, którego potencjalny poziom poparcia jest wyższy niż wszystkich pozostałych liberalnych kandydatów łącznie, Sobczak oświadczyła, że wycofa swoją kandydaturę z wyborów, jeśli zostanie do nich dopuszczony Nawalny³⁵. Zgodnie z przewidywaniami Centralna Komisja Wyborcza odmówiła rejestracji Nawalnego jako kandydata w wyborach prezydenckich, na skutek czego Sobczak zaproponowała zwolennikom Nawalnego, aby poparli ją jako jedyną kandydatkę z ramienia radykalnej opozycji³⁶.

³² *Strategija rosta*, <http://stolypinsky.club/strategiya-rosta-3/> [dostęp: 23.06.2018].

³³ Tamże.

³⁴ *Kandidatskij minimum: Miedwiediewu iszczut prijemnika*, Gazeta.ru, 28.09.2017, <https://www.gazeta.ru/business/2017/09/28/10908932.shtml> [dostęp: 24.06.2018]

³⁵ *Sobczak przedłożyła Nawalnemu stat' jego dowiernym licom na wyborach*, PBK.ru, 25.12.2017, <https://www.rbc.ru/politics/25/12/2017/5a4140cc9a794780244e322c> [dostęp: 24.06.2018].

³⁶ Tamże.

Ta sytuacja okazała się bardzo korzystna dla Kremla. Ksenia Sobczak odegrała ważną rolę w rozłamie i dyskredytacji liberalnej opozycji. Liczny elektorat Nawalnego okazał się rozdarty: większość posłuchała jego wezwania do bojkotu wyborów, mniejsza część głosowała na Sobczak, podnosząc tym samym frekwencję w wyborach. Jej radykalizm sprzyjał upowszechnieniu i utrwaleniu karykaturalnego wizerunku opozycyjnego liberalnego polityka, powielanego przez rosyjską propagandę państwową. W tym celu Sobczak celowo umożliwiano wystąpienia w państwowych programach telewizyjnych, aby zdyskredytować opozycję. Jej sposób mówienia i zachowania, na przykład oblewanie wodą podczas debaty nie mniej ekscentrycznego i impulsywnego polityka, nacjonalisty Władimira Żyrinowskiego³⁷, przekształcały kampanię wyborczą w „bufonadę”. W zestawieniu z takimi kandydatami na prezydenta opanowany i zachowujący zimną krew Putin jawił się jako jedyny poważny, a w rzeczywistości niemający konkurencji przywódca narodowy. Ponadto udział w wyborach tak radykalnych i ekscentrycznych osób stworzył pozory wolności słowa i otwartości kampanii wyborczej.

Program wyborczy Sobczak wydaje się mniej populistyczny w porównaniu z programami innych kandydatów (tabela 3).

Tab. 3. Główne założenia programu Kseni Sobczak

Sfera realizacji	Treść
Gospodarcza	Prywatyzacja korporacji państwowych; uproszczenie lub zniesienie większości zasad i ograniczeń dla biznesu; przyjęcie międzynarodowego systemu certyfikowania na terytorium Rosji; zmniejszenie wydatków na wojsko, bezpieczeństwo i aparat państwowy; obniżenie składek na ubezpieczenie z 30 do 24% wynagrodzenia; obniżenie podatku dochodowego, rozszerzenie i zwiększenie podatku od wydobycia surowców (NDPI); liberalizacja ustawodawstwa podatkowego; emerytury – 40% średniego wynagrodzenia; ograniczenie uprzywilejowanych kategorii emerytów.
Polityczna	Reforma ustawodawstwa podatkowego, regulacyjnego, rewizja ustaw „politycznych”; parlament formuje rząd; redukcja aparatu ścigania; ograniczenie do dwóch kadencji na wszystkich obieralnych stanowiskach; uproszczenie rejestracji partii; obniżenie progu wyborczego w proporcjonalnych wyborach do parlamentu do 3%; obieralność członków izby wyższej parlamentu; zniesienie „filtra municypalnego” przy nominacji kandydatów w wyborach gubernatorów; przywrócenie wariantu „przeciwko wszystkim” na kartach wyborczych; odrzucenie symboli totalitarnych (potępienie Stalina i represji lat 30. XX w.); zniesienie statusu „zagranicznego agenta” organizacji z zagranicznym finansowaniem;

³⁷ „Ja jego okropila «swiatoj wodicej»”. *Za szto Sobczak oblila wodoj Żyrinowskiego*, Gazeta.ru, 28.02.2018, https://www.gazeta.ru/politics/2018/02/28_a_11666401.shtml [dostęp: 24.06.2018].

Polityczna	Nowa umowa federalna; zniesienie okręgów federalnych podległych bezpośrednio prezydentowi; utworzenie policji municypalnej i jej decentralizacja; przekazanie części dochodów podatkowych z centrum federalnego do regionów (decentralizacja podatkowa); zniesienie zakazu wykonywania niektórych zawodów przez kobiety. Cel – demokratyzacja, przejście do systemu republiki parlamentarnej.
Spoleczna	Opieka zdrowotna: udział w PKB – co najmniej 6%; dekryminalizacja obrotu substancjami psychotropowymi pochodzenia roślinnego (marihuana i inne). Edukacja: udział wydatków – co najmniej 5% PKB; ograniczenie regulacji państwowych; zakaz wykładania przedmiotów wyznaniowych; zmniejszenie procentowego udziału uczelni z akredytacją państwową na rzecz prywatnych uczelni.
Humanitarna	Kultura: uchylenie prawa zakazującego propagandy homoseksualnej i edukacji seksualnej.
Polityka zagraniczna	Zachód: Rosja jest częścią Europy; życie w zgodzie z europejskim prawem i wartościami; priorytet prawa międzynarodowego (uznanie decyzji wszystkich europejskich – zachodnich – instytucji); zakończenie wojny na Ukrainie. Cel: porozumienie o stowarzyszeniu z UE, przystąpienie Rosji do wojskowych i politycznych sojuszy euroatlantyckich.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Platforma Ksienii Sobczak. 123 trudnych szaga*, <https://sobchakprotivvseh.ru/steps123> [dostęp: 24.06.2018].

Wiele też swojego programu *123 trudne kroki* Sobczak zapożyczyła od niedopuszczonego do startu w wyborach Nawalnego. Ponadto nad jej programem pracowali znani liberalni ekonomiści i politolodzy³⁸. Jej program można ocenić jako populistyczny jedynie pod względem nierealności wykonania. Proponowane zmiany są zbyt radykalne i głębokie, a sposób i kolejność wdrażania koniecznych reform w praktyce nie jest wskazany. Siły napędowe, impulsy i motywy zmian pozostają nieznane. Równocześnie Sobczak nie obiecuje od razu wysokich zarobków, emerytur i ulg. Jej program jest konsekwentny, ponieważ nie głosi natychmiastowej poprawy sytuacji wszystkich warstw i grup rosyjskiego społeczeństwa.

Populizm kampanii wyborczej Sobczak był zorientowany nie na tradycyjnie liberalną, nieliczną rosyjską inteligencję, ale na młodzież i klasę średnią, chcące „żyć jak na Zachodzie”³⁹. Zapewne właśnie dzięki poparciu tych grup wyborców Sobczak zdobyła więcej głosów niż Grigorij Jawlinskij i Boris Titow.

³⁸ *Platforma Ksienii Sobczak. 123 trudnych szaga*, <https://sobchakprotivvseh.ru/steps123> [dostęp: 24.06.2018].

³⁹ *Sobczak przedłożyła Nawalnemu stat'jeje dowierennym licom na wyborach*, PBK.ru, 25.12.2017, <https://www.rbc.ru/politics/25/12/2017/5a4140cc9a794780244e322c> [dostęp: 24.06.2018].

Nacjonalistyczny i narodowo-konserwatywny populizm

Nacjonalizm przejawia się w dążeniu niektórych polityków do redystrybucji dóbr publicznych na rzecz „swojego” narodu i ustanowienia etnokracji „własnej” nacji. Nacjonalistyczni populiści wykorzystują narodowe uczucia ludności i mobilizują swój elektorat według klucza narodowościowego. Termin „etnopolizm” oznacza, że pod pojęciem naród za dominującą wartość przyjęto uważać etnos.

Historycznych podstaw populizmu należy doszukiwać się w dwoistości reakcji ludzi na kryzysy w procesie rozwoju, podkopujące fundamenty życia peryferyjnej części ludności, która, nawet jeśli rozumie nieuchronność reformy „ich” społeczeństwa, to wyłącznie z punktu widzenia wartości tradycyjnych⁴⁰. W tym wyraża się konserwatywny czynnik politycznego oddziaływania populizmu. W pewnym stopniu populizm staje się jeszcze jednym pojęciem oznaczającym konserwatyzm⁴¹. Jego wpływ przez inicjatywy obywatelskie można dostrzec zarówno w sprawach dotyczących kontroli nad wielkim biznesem, ochrony środowiska czy ochrony praw konsumentów. Wydawać by się mogło, że inicjatywy obywatelskie tego typu pochodzą od partii i ruchów lewicowych, ale w rzeczywistości zyskują one masowe poparcie tych, którzy boją się zmian, a nie ludzie myślący postępowo.

Rozpadowi Związku Radzieckiego towarzyszył wzrost nacjonalistycznego populizmu w „narodowych” republikach związkowych, podczas gdy w wielonarodowościowej Federacji Rosyjskiej rosyjski nacjonalizm mógł doprowadzić do rozpadu państwa⁴². U podstaw rosyjskiego nacjonalizmu leży nie rosyjski etnos, ale rosyjska nacja polityczna, włączająca wszystkie etnosy tradycyjnie zamieszkujące na terytorium dzisiejszej Rosji i demonstrowujące lojalność wobec Moskwy⁴³.

Inny filar rosyjskiego nacjonalizmu stanowi „rosyjskojęzyczna” ludność byłego Związku Radzieckiego. Większość „rosyjskojęzycznych” to nie etniczni Rosjanie, ale ludność zrusyfikowana w wyniku polityki sowietyzacji. Nie stali się oni Rosjanami w sferze kultury i świadomości, a jedynie przyswoili język rosyjski, będący *lingua franca* Związku Radzieckiego. „Rosyjskojęzyczna” społeczność tworzy „russkij mir” (rosyjski świat), sięgający daleko poza granice dzisiejszej Federacji Rosyjskiej. To właśnie „russkij mir” i rosyjskojęzyczni obywatele byłych republik radzieckich stali się w ostatnim dziesięcioleciu ważnym tematem dla rosyjskich nacjonalistycznych populistów⁴⁴.

Jednym z najbardziej wyrazistych przedstawicieli nacjonalistycznego populizmu jest Władimir Żyrinowski. Podczas swojej najskuteczniejszej kampanii wyborczej w 1993 r. obiecał on rosyjskim obywatelom, że już następnego dnia

⁴⁰ Zob.: P. Navia, I. Walker, *Political Institutions, Populism, and Democracy in Latin America*, w: *Democratic Governance in Latin America*, red. S. Mainwaring, T.R. Scully, Stanford 2010.

⁴¹ Tamże.

⁴² Zob.: A. Wierzbicki, *Rosja. Etniczność i polityka*, Warszawa 2011.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Zob.: A.W. Zarubina, A.S. Trusowa, *Problema populizma w sowietennojej politike*, „Naucznyj almanach” 2015, nr 9(11), passim.

po wyborach odczują poprawę swojego położenia. W wyborach prezydenckich w 2018 r. ta linia była kontynuowana. Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji (LDPR) Żyrińskiego głosi ideologię narodową, rozumianą jako dominacja w Federacji Rosyjskiej „panującej nacji” (Rosjan), w połączeniu z izolacjonizmem gospodarczym i ochroną państwowych interesów Rosji na arenie międzynarodowej⁴⁵.

Żyriński niezmiennie postuluje wprowadzenie unitarnej, imperialnej formy ustroju państwowego z całkowitym podporządkowaniem regionów centrum, zniesienie autonomii narodowych i atrybutów ich państwowości (suwerenności, konstytucji, urzędu prezydenta, symboliki itd.). Lider LDPR wielokrotnie mówił o obraniu kursu na przywrócenie Rosji w granicach Związku Radzieckiego, o podziale terytorium na gubernie lub regiony gospodarcze, zgodnie z gospodarczą racjonalnością.

Żyriński zaproponował cały program przemian w Rosji: ukaranie byłych republik radzieckich za ucisk rosyjskojęzycznej ludności, stworzenie potężnej struktury służb specjalnych, zniesienie moratorium na karę śmierci („połowę wypuścić z więzień, a drugą połowę rozstrzelać”), utworzenie nie więcej niż 20 guberni i mianowanie gubernatorów, likwidację Rady Federacji, jednoizbowy parlament, zniesienie jednomandatowych okręgów wyborczych, ograniczenie wielkości importu czy eksport wyłącznie nadwyżek.

Pierwsze projekty ustaw Władimira Żyrińskiego, w przypadku jego zwycięstwa w wyborach prezydenckich 18 marca 2018 r., miałyby na celu ochronę języka rosyjskiego i Rosjan za granicą (według komunikatu służby prasowej LDPR)⁴⁶. Wśród jego obietnic jest bezpłatna dystrybucja akcji spółek państwowych wśród obywateli i denominacja rubla tak, aby dolar kosztował 60 kopiejek. Swój program kampanii wyborczej *100 kroków* Żyriński rozpoczął apelem o budowanie kraju bez komunizmu, sugerował uznanie wszelkich rewolucji za zło, przeniesienie „cmentarza spod muru Kremla do miejscowości Mytiszczi” i podpisanie „aktu pojednania carskiej, radzieckiej i nowoczesnej Rosji”. Lider LDPR chce przywrócenia hymnu *Boże, Carja chрани!* oraz umieszczenia orłów zamiast gwiazd na wieżach Kremla, które to uprzednio zostałyby wybielone.

Tradycyjnym hasłem LDPR jest ograniczenie liczby migrantów w Rosji. Propozycje lidera LDPR dotyczą praktycznie wszystkich sfer życia. Zamierza on zlikwidować hipotekę, zakazać działań windykacyjnych, usunąć wszelkie ograniczenia dotyczące wyjazdów zagranicznych z powodu długów. Niektóre zapisy programu Żyrińskiego są sformułowane w formie sloganów: „Stop nielegalnej wódce” czy „Wypowiedzmy wojnę szkodliwym dodatkom do żywności”. W celu rozwiązania pierwszego problemu, wezwał on do „tworzenia sklepów państwowych, w których sprzedawana będzie tania, ale dobrej jakości wódka”, a jako remedium

⁴⁵ Zob.: *Idieologija LDPR*, Izdanije Libieralno-diemokratyczeskoi partii Rossii, Moskwa 2010, passim.

⁴⁶ *Żyrińskij w sluczajie izbranija priezidentom poobieszczal dolar po 60 kopiejek*, <https://www.rbc.ru/politics/24/11/2017/5a17209b9a79470433321d8d> [dostęp: 24.06.2018].

na drugi – „zakaz importu GMO i przywrócenie GOST-ów” (standardów państwowych)⁴⁷. W swoich postulatach wyborczych zwraca się on zarówno do młodzieży („z młodzieżą zawsze jest po drodze”), jak i do emerytów o niskich dochodach, którym proponuje umorzyć zadłużenie z tytułu czynszu. Kobietom, jego zdaniem, należy płacić za rezygnację z aborcji, a mężczyzn „zachęcać do zajęcia się pracą pedagogiczną”.

„Zmuszę cały świat, aby szanował Rosję i będę w stanie ochronić obywateli Rosji i naszych rodaków w dowolnym miejscu na Ziemi. Nie pozwolę na zestrzelenie rosyjskich samolotów, wyśmiewanie nas, krytykowanie, kłamstwa i oczernianie Rosji, wycieranie sobie nami mord. Zmuszę ich do nauki języka rosyjskiego, do wsłuchiwania się w bicie kremlowskich kurantów, nie będą poklepywać nas po ramieniu, ale wsłuchają się w kroki miarowego pochodu rosyjskiej młodzieży, która wraz z całym narodem zmierza ku światowemu Olimpowi” – przekonuje Żyrynowski⁴⁸.

Hasła te są w dużej mierze powtarzane od 1990 r. i konsekwentnie przedstawiane w jego programie wyborczym *100 kroków* (tabela 4).

Tab. 4. Główne założenia programu W. Żyrynowskiego

Sfera realizacji	Treść
Gospodarcza	Zniesienie podatków na Syberii i na Dalekim Wschodzie; opodatkowanie najbogatszych; zniesienie opodatkowania osób otrzymujących mniej niż 20 tys. rubli; obniżenie oprocentowania kredytów do 5%; zakaz kredytowania pod zastaw jedynej nieruchomości mieszkalnej; zakaz działalności windykacyjnej; zakaz budownictwa udziałowego; utworzenie ogólnorosyjskiego banku wolnych miejsc pracy; państwowe sklepy monopolowe; przejście na eksport produkcji przetworzonej; nacjonalizacja produkcji alkoholu, tytoniu, cukru, sieci handlowych; wycofanie rezerw złota i waluty z zobowiązań dłużnych i papierów wartościowych w USA; emisja akcji przedsiębiorstw państwowych dla wszystkich mieszkańców kraju; amnestia gospodarcza; umorzenie połowy długów rolnikom; zakaz posiadania zagranicznych kont bankowych; zmniejszenie liczby kontroli biznesu; bezpłatne podłączanie do sieci elektrycznej; powrót kapitału z zagranicy; ograniczenia w wywozie waluty.

⁴⁷ *Moszczynij rywok w pieriod! Programma W.W. Żyrynowskiego «100 szagow»*, https://ldpr.ru/leader/Powerful_leap_forward_2018/ [dostęp: 24.06.2018].

⁴⁸ *Wystuplenije obleczonnogo dowierijem Sobranija frakcyi LDPR Władimira Żyrynowskiego pieried uczastnikami Sobranija s rieczju ob. uczastii w wyborach Priezidenta*, Oficjalnyj sajt LDPR, 21.11.2017, https://ldpr.ru/leader/speech/LDPR_faction_to_the_participants_of_the_Assembly_with_a_speech_211117/ [dostęp: 24.06.2018].

Polityczna	Powszechna amnestia; modernizacja systemu sądownictwa; jednoizbowy parlament, zmniejszenie liczby deputowanych i urzędników państwowych; wybory wyłącznie z list partyjnych; wprowadzenie urn elektronicznych; przekazanie parlamentowi kontroli nad rządem i Bankiem Centralnym; otwarcie wszystkich archiwów; publiczne potępienie polityki „pierestrojki” Gorbaczowa; państwowa komisja śledcza ds. prywatyzacji lat 90. XX w., rewizja wyników na drodze negocjacji; zmiana podziału administracyjno-terytorialnego: 30 guberni zamiast 85 regionów; cenzura mediów (nie więcej niż 10% negatywnych informacji w eterze); nowe ministerstwo ds. demografii; zniesienie moratorium na karę śmierci (w związku z terroryzmem, handlem narkotykami i przestępczością zorganizowaną).
Spoleczna	Opieka zdrowotna: bezpłatna – bezpośrednie finansowanie przez państwo, bez pośredników (firm ubezpieczeniowych); odbudowa szpitali, szkół; obniżenie cen leków, produktów spożywczych; obniżenie stawek za usługi komunalne i mieszkaniowe, za transport; talony na wyżywienie dla ubogich; podwyżki wynagrodzeń i emerytur; umorzenie długów za czynsze i media, ulgi na usługi komunalne i czynsze; opłacanie niani, jeśli brak miejsc w przedszkolu.
Humanitarna	Kultura: ochrona języka rosyjskiego, zakaz szyldów w językach obcych; Akt pojednania (jedność Imperium, Związku i Federacji); przywrócenie starych nazw miast, ulic i innych toponimów; edukacja: bezpłatna; zniesienie jednolitego egzaminu państwowego; uproszczenie sprawozdawczości; podniesienie stypendiów; nauka: priorytet dla rosyjskich naukowców.
Polityka zagraniczna	Zachód: uproszczenie reżimu wizowego z UE i USA. Wschód: ograniczenie imigracji. Ochrona chrześcijaństwa na całym świecie, przywrócenie Rosji utraconych terytoriów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Moszczynj rywok w pieriod! Programma W.W. Żyrinowskogo «100 szagow»*, https://ldpr.ru/leader/Powerful_leap_forward_2018/ [dostęp: 24.06.2018].

Główne tezy populistyczne Władimira Żyrinowskiego są następujące:

- występowanie w imieniu większości zwykłych mieszkańców, będących nośicielami suwerenności, wartości duchowych;
- imperium, czyli unikalna cywilizacja wielkiego mocarstwa, umacniająca swoje prawa i interesy na kontrolowanym obszarze, bez uwzględnienia interesów i opinii krajów sąsiednich, każda możliwość demonstracji tej siły i potęgi militarnej staje się źródłem zbiorowej dumy i poczucia honoru, wyjątkowości, wyższości;

- paternalizm państwowy – funkcje troskliwego państwa opiekuńczego;
- równość wszystkich wobec władzy⁴⁹.

Innym przedstawicielem nacjonalistycznego i narodowo-konserwatywnego populizmu został mało znany outsider prezydenckiego wyścigu – Siergiej Baburin. W kampanii wyborczej przypadła mu rola spoilera po to, aby podzielić nacjonalistyczny elektorat i zmobilizować nacjonalistów oraz narodowych konserwatystów do udziału w wyborach. Oprócz Żyrinowskiego hasła narodowo-konserwatywne wysuwali w 2011 r. komuniści⁵⁰.

Władimir Putin nie brał udziału w debatach przedwyborczych, aby, z jednej strony, podkreślić swoją wyższość, szczególną pozycję „ponad potyczkami”. Z drugiej strony, nieusuwalny przywódca narodowy mógłby stracić swoje wysokie notowania w przypadku, gdyby jego konkurenci poddali go surowej i dobrze uargumentowanej krytyce. Co zaskakujące, żaden z uczestników debaty nie skrytykował osoby Putina, pomimo ostrej krytyki urzędników, rządu, sądów, Banku Centralnego. Podczas debaty zdawało się, że nie ma żadnych innych tematów tabu oprócz osoby Putina.

Populizm Putina również można określić jako narodowo-konserwatywny, lecz dużo bardziej umiarkowany w porównaniu z Żyrinowskim czy Baburinem. Chociaż populizm Putina w zestawieniu z innymi kandydatami jest minimalny, to mimo wszystko niekiedy się przejawia. W polityce Putina trzonem trendu konserwatywnego stała się walka z zachodnim (liberalnym) wpływem w myśli społecznej, idea powrotu do jedynej ideologii narodowej (konserwatywnej – Jedna Rosja i Front Narodowy), idea „bazowania na własnych siłach” (protekcjonizm gospodarczy jako odpowiedź na sankcje), rewizja relacji prawa rosyjskiego i międzynarodowego (europejskiego), w formie skrajnej – wystąpienie z instytucji europejskich (Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, Europejski Trybunał Praw Człowieka), ograniczanie działalności organizacji pozarządowych⁵¹.

Putin gotowy jest przyjmować rekomendacje od wszystkich ruchów politycznych, zarówno prawicowych, jak i lewicowych, ale „nie zniesie braku odpowiedzialności”. Ta teza z przemówienia prezydenta FR do obywateli Rosji z 23 marca 2018 r. została podkreślona w rozmowie z agencją informacyjną REGNUM przez A. Slińkę – profesora Woroneskiego Uniwersytetu Państwowego. Politolog zauważył, że w swoim wystąpieniu głowa państwa w zasadzie powtórzyła ogłoszone już wcześniej tezy, między innymi z orędzia do Zgromadzenia Federalnego (1 marca), ale wskazała bardzo ważne akcenty. Putin szczególnie podkreślił, że zarówno tym, którzy na niego głosowali, jak i tym, którzy

⁴⁹ *Żyrinowskij w sluczajie izbranja priedidentom poobieszczal dolar po 60 kopiejek*, <https://www.rbc.ru/politics/24/11/2017/5a17209b9a79470433321d8d> [dostęp: 24.06.2018].

⁵⁰ A.B. Tejmurowa, O.G. Zyrianowa, *Analiz priedwybornych program sowriemiennych političeskich partij Rossii*, „Nowaja nauka: Sowriemiennoje sostojanije i puti razwitija” 2016, nr 12, s. 54.

⁵¹ A. Bieriłowicz, *Putin – populist na fonie zapadnych lidierow*, „Wiestnik obszczestwiennogo mnenija. Dannyje. Analiz. Diskussii” 2017, nr 1–2, s. 82.

oddali głos na innych kandydatów, przyświeca jeden cel. Ekspert zwrócił uwagę, że mówiąc o przełomie technologicznym, prezydent zaakcentował właśnie jego wymiar społeczny⁵².

W swoich wystąpieniach publicznych Putin nieustannie podkreśla kategorie etyczne obowiązku i odpowiedzialności jako najważniejsze dla polityka i przywódcy państwa. Tym samym przedstawia się w korzystnym świetle w porównaniu z „pozbawionymi poczucia odpowiedzialności populistami”. Z drugiej strony Putin jako autorytarny przywódca nie potrzebuje populizmu jako technologii legitymizującej jego jednoosobową władzę. Jednak jego populizm przejawia się w tym, że nie spełnił swoich głośnych obietnic wyborczych złożonych w 2004 i 2012 r. Brak również podstaw, by sądzić, że spełni obietnice z 2018 r.

Podsumowanie

Podczas kampanii prezydenckiej w 2018 r. wyróżniała się trójka populistycznych kandydatów: Paweł Grudinin, Władimir Żyrinowski i Ksenia Sobczak, którzy zajęli odpowiednio drugie, trzecie i czwarte miejsce za Putinem w wyścigu prezydenckim. Populizm we współczesnej Rosji wywodzi się głównie z lewicowych, konserwatywnych poglądów, głosząc ideę dominującej roli państwa w osiągnięciu ideałów sprawiedliwości społecznej. Połączenie konserwatywnej ideologii i wartości sprawiedliwości stało się charakterystyczną cechą rosyjskiego życia politycznego. Prawicowo-liberalny populizm – wręcz przeciwnie – jest nieskuteczny, ponieważ nie ma istotnego poparcia wyborczego, a wartości liberalne są obce dla ogromnej większości Rosjan.

Ogólnie możemy wyróżnić następujące czynniki rosyjskiego populizmu, wynikające ze swoistych cech systemu politycznego:

1. Niski poziom konkurencji politycznej negatywnie wpływa na krytyczny odbiór populistycznych haseł i wypowiedzi⁵³. Krytycznie myślący Rosjanie muszą wybierać między skrajnymi i bardziej umiarkowanymi populistami.
2. Nie istnieją prawne i instytucjonalne mechanizmy odpowiedzialności. Putin nie spełnia swoich obietnic, żaden z rosyjskich polityków lat 90. XX w. nie spełnił swoich obietnic wyborczych, kandydaci na prezydenta w ogóle nie ponoszą odpowiedzialności za swoje słowa, ponieważ doskonale wiedzą, że nie zostaną wybrani.
3. Instytucje kontroli obywatelskiej mają charakter fasadowy (Izba Społeczna Federacji Rosyjskiej, rzecznicy praw obywatelskich, rozmaite rady społeczne i stowarzyszenia, związki zawodowe), to znaczy służą za dekorację reżimu autorytarnego. W związku z tym nie spełniają one swoich funkcji i nie są w stanie pociągnąć populistów do odpowiedzialności.

⁵² Władimir Putin gotow rabotat' i s lewymi, i s prawymi – no biez populizma, <https://regnum.ru/news/2395413.html> [dostęp: 24.06.2018].

⁵³ Zob.: W.N. Szyłow, *Politiczeskaja konkuriencyja w sowriemiennoj Rossii: jejo dinamika i pierspektiwy*, „Naucznyj riezultat” 2014, nr 1(144).

Czynniki te pozwalają Putinowi posiłkować się populistycznymi hasłami i technikami, które sprawdziły się w trakcie kampanii wyborczych⁵⁴. Ponadto skrajny populizm marionetkowej opozycji nadaje większej powagi i solidności nieusuwalnemu, autorytarnemu przywódcy.

Streszczenie

W artykule dokonano analizy przejawów populizmu podczas kampanii prezydenckiej w Rosji w 2018 r., a także przedstawiono specyfikę rosyjskiego populizmu, w tym m.in. populizm programów wyborczych Pawła Grudinina, Władimira Żyrinowskiego i Kseni Sobczak. Wybory nie stanowiły konkurencyjnego głosowania na jedną z alternatyw, przez co nie istniały żadne ograniczenia dla demagogii populistycznej. Kluczowymi czynnikami rosyjskiego populizmu są przede wszystkim: niski poziom konkurencji politycznej, brak prawnych i instytucjonalnych mechanizmów odpowiedzialności polityków oraz niezdolność do działania instytucji kontroli społecznej.

Słowa kluczowe: przywódca autorytarny, reżim autorytarny, demagogia, instytucje polityczne, populizm, wybory prezydenckie, Rosja.

Populism in the Presidential Election in Russia in 2018 on the Example of the Election Program of Pavel Grudinin, Vladimir Zhirinovskiy and Ksenia Sobchak

Abstract

The article is dedicated to an analysis of populism during presidential electoral campaign in Russia in 2018, as well as to the peculiarities of Russian populism. Separately, populism in the electoral programs of Pavel Grudinin, Vladimir Zhirinovskiy and Ksenia Sobchak are analysed. The election was neither alternative nor competitive that did not impose any limitations on populist demagogy. The key factors of Russian populism are low level of political competition, lack of legal and institutional mechanisms to impose responsibility on politicians, incapacity of civil control institutions.

Keywords: authoritarian leader, authoritarian regime, demagogy, political institutions, populism, presidential election, Russia.

⁵⁴ *Władimir Putin gotow rabotat' i s lewymi, i s prawymi – no bez populizma*, <https://regnum.ru/news/2395413.html> [dostęp: 24.06.2018].